

Мирослав Янакиев

ЗА ОБЕКТА НА ЛИНГВИСТИКАТА И ЗА НЯКОИ НЕЙНИ ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ*

В своите две статии, озаглавени общо „Някои принципни проблеми на знакованието (семиотиката) и езикованието“¹, нашият млад, но очертал се вече като добър познавач на модерната логика философ Добрин Спасов постави на обсъждане пред читателите на списание „Език и литература“ извънредно важния за съвременната ни лингвистика въпрос: *какво е отношението между така наречената „семиотика“ (представляваща, както ще стане ясно, общо езиковане с разширен обект)² и диалектическия материализъм.* Според Добрин Спасов, недоверието, с което мнозинството от марксистически школуваните философи и езиковеди“ гледат на „буржоазната семиотика“, „има дълбоки теоретически основания“³. Налага се внимателно да анализираме тези основания, защото семиотиката отдавна не се задоволява само да „хлопа настойчиво на вратите“. Фактическото положение е далече по-сериозно. Както личи от статиите на Спасов, семиотиката е неприемлива за него поради това, че тя разглежда понятието 'знак' много широко, без да го свързва непременно с човека като с единствен знакопроизводител и знакоприемател. Но ако приемем да наричаме подобно разширено схващане на понятието 'знак' семиотика, ще трябва да признаем семиотиката за безвъзвратно навлязла в нашия живот.

Под формата на автоматика и кибернетика тя дейно помага на човека от социалистическото общество да ускорява изграждането на социалистическата и комунистическата икономическа база, отменя го в радиоактивните зони на атомните реактори, носи му знания от космоса и от дълбините на земята, предпазва го от злополуки в заводите и по най-оживените градски улици, спестява му огромни материални средства. Под името Павловска физиология тя разкрива биологичното сродство между мозъчната дейност на животните и мозъчната дейност на човека, продължавайки по този начин борбата на Чарлз Дарвин срещу поповете, които и до днес посрещат с „анатема“ всяка наука, сочеща еднаквото между „съз-

* В сп. *Език и литература*, 1961, № 5, с. 41–49. Рубрика „Научни съобщения и дискусии“

1 Вж. сп. *Език и литература*, XVI (1961), № 3 (с. 59–65) и № 4 (с. 55–60).

2 Терминът 'семиотика' не е най-популярният сред езиковедите термин за означаване на анализирания от Добрин Спасов подход към понятието 'знак'. По-често в лингвистичната литература се среща терминът на Ф. де Сосюр 'семиология' или терминът на Л. Йелмслев 'глосематика'. Вж. консултацията „Език, код, диалект, стил“ (*Език и литература*, XVI (1961), 2, с. 63).

3 *Език и литература*, XVI (1961), 3, с. 59–60.

дадения по образ и подобие божие“ човек и животните. Като математическа логика тя даде напоследък възможност да се конструират машини, които да заместват човека при решаване на най-сложни математически задачи. В посочените случаи както конструкторите, така и учените редовно говорят за „сигнали“⁴, произведени и(ли) приемани от не-хора, без да им минава през ум, че поведението им може да бъде окачествено като „научно суеверие“ – израз, с който Добрин Спасов характеризира използването на термина „знаци“ в „изключително физически контекст“, т. е. по отношение на „мъртвата природа сама по себе си“⁵.

Спасов твърди, че се опира на „обикновената словоупотреба“, когато отхвърля третирането на така наречените 'признаци' (в терминологията на Чарлз Пирс 'indexical signs') като част от нещата, съставляващи обекта на една обща наука за знаковете. В действителност тъкмо „обикновената словоупотреба“ най-недвусмислено говори, че 'признаците' се осъзнават като вид 'знакове'. Не само в английския език Пирсовите 'indexical signs' са 'signs', т. е. 'знакове'. И на български често вместо 'признак' се казва просто 'знак'. Срв. у Й. Йовков „Черен гарван прелетя над тях и заграка – лош знак!“, където думата 'знак' е изтълкувана от нашия академически речник между другото и с 'признак'. Такова е положението и в руския език. Срв. у В. Ажаев „Землю украшали бурые, желтые и золотистые цвета – знак осеннего яркого увядания природы“, където думата 'знак' е изтълкувана също между другото с 'признак' от академическия „Словарь современного русского литературного языка“ (т. IV, М.–Л., 1955, кол. 1274). Изобщо думата 'признак' в българския език не е народна дума (Найден Геров не я е включил в речника си). В книжовния ни език тя иде от руски, но и в руски не е народна дума, а е навярно късна калка на немското 'Anzeichen' (отбелязана е за първи път в триезичния речник на Ф. Поликарпов от 1704 г.), което пък на свой ред калкира от времето на Лутер насам латинското 'indicium' синоним на 'index'. Както личи от историческата справка, в думата 'признак' представката 'при-' е застъпник на свойството 'индексност', докато коренът 'знак' е носител на значението, изразявано в английския език с отделната дума 'sign', т. е. нуждата от представката 'при-' в руския книжовен обиход възниква на същата почва, на която възниква нуждата от прилагателното 'indexical' в английския книжовен обиход – съществува понятие, изразявано на руски с думата 'знак', а на английски с думата 'sign', и се появява необходимост да се образува от това понятие ново, подчинено на него (видово)

4 В „обикновената словоупотреба“ (регистрирана например в изданията от БАН „Речник на съвременния български книжовен език“) с думата 'сигнал' се означава вид 'знак'.

5 В сп. *Език и литература*, XVI (1961), № 3, с. 61.

понятие; за израз на видовото отличие (*differentia specifica*) на това ново понятие в английския език се избира прилагателното 'indexical', а в руския език (поради описаните по-горе конкретни исторически причини) – представката 'при-'. Колкото се отнася до народа (и българския, и руския, и английския), той най-спокойно си служи с родовото понятие 'знак', когато мисли за някой 'признак', и съвсем не подозира, че може да бъде обвинен в „недопустима терминологическа и теоретическа контрабанда“ (както Добрин Спасов окачествява подобно уж „раздуване“ значението на думата 'знак'⁶).

И така, тъкмо ако се държи сметка за „обикновената словоупотреба“, знаковнанието (или семиотиката, или семиологията) трябва да включи в своя обект и 'признаците'. До „истинска терминологична бъркотия“ ще се стигне, ако *не* включим 'признаците' в обекта на знаковнанието. Ще покажа в друга статия, че Пирсовите 'icons' изображения също е необходимо да разглеждаме като вид 'знакове', т. е. като част от обекта на знаковнанието, без това ни най-малко да ни отклонява от позициите на диалектическия материализъм. Но за да стане очевидна тази необходимост, налага се да оценим критерия, който Добрин Спасов предлага да използваме, когато търсим да установим дали един факт е 'знак' или не е 'знак'. Според Добрин Спасов, за 'знак' може да се говори само „когато е имало или има и някой, който означава“⁷, като под „някой“ трябва да се разбира „човек“.

Ограниченията в обема на понятието 'знак', внесени от критерия на Добрин Спасов, не биха пречили на семиотиката (знаковнанието) да се развива, ако бяха формулирани, преди да започне да иска от нея услуги автоматизацията на производствените и транспортните процеси. Безспорно, да се гради една наука само върху част от целия си обект е напълно възможно. В същност обикновено науките така се и градят. Законът за съхранението на веществото не са проверявали дали важи и за веществото, от което се състои тялото на определен жив човек. За да се направи такава проверка, би трябвало да изгорят съответния човек под похлупак върху блюдото на везни. И все пак никой не ще се наеме да твърди днес, че тялото на този човек не е такава част от действителността, за която важат законите на химията, т. е. че тялото на този човек не е обект на химията. Законите на знаковнанието (семиотиката) може да се извлекат и само от тези факти, които признава за знакове Добрин Спасов. От това не следва обаче, че откритите закономерности не важат още за много и много други факти, щом докажем, че и на тези факти можем да гледаме като на 'знакове'.

6 Цит. ст., с. 60.

7 Пак там, с. 60.

Възможно е химик неорганик, когато го попитате важи ли за органичните вещества някой химически закон, да ви отговори, че не е проверявал и не знае. Но решително странно би звучал например такъв негов отговор: „Няма да проверявате важи ли този закон за органичните вещества. Забранено е да се прави такава проверка.“ А Добрин Спасов постъпва именно така. Той не признава просто, че не му е известно важат ли законите на семиотиката (знакознанието) за всичките сочени от Пирс разновидности в понятието 'знак'. Той сам отказва да направи такава проверка, а и на другите я забранява, наричайки я, както беше посочено, „недопустима терминологическа и теоретическа контрабанда“.

Добрин Спасов се опасява, че семиотиката „ще погълне значителна част от изследователската дейност в множество други области на знанието“, ако се приеме Пирсовото широко разбиране на понятието 'знак' (видяхме, че това схващане не бива да се смята само за схващане „на Пирс“, защото е присъщо на всички, които държат сметка за „обикновената словоупотреба“⁸). Това опасение обаче е толкова сериозно, колкото би било сериозно опасението, че химията „ще погълне“ например биологията, ако се приеме, че на живите същества може да се гледа като на химически обекти. Както химията може да бъде само полезна на биологията, като проучва живите същества от химическо гледище, така семиотиката може да бъде само полезна на науките, изследващи причинно-следствените връзки между явленията, ако проучи от семиотично гледище тези връзки. Но ако се окаже, че от някои „науки“, след като семиотиката им проучи обекта от своето гледище, практиката престава да изпитва нужда, най-малко на семиотиката трябва да се сърдим за това.

В статията си „За модерната алгебра“ (публикувана в книгата „Пътища на модерната математика“) младият чешки математик Карел Дърбохлав сравнява специалистите, работещи в разни области на математиката, с хората, работещи за овладяване на джунглите. „В джунглите може да се случи – пише Дърбохлав – двама души, без да знаят нищо един за друг, да работят съвсем близо един до друг и когато случайно се срещнат, взаимното опознаване им увеличава радостта от общото дело и им умножава силите за по-нататъшния труд.“⁹ Така според Дърбохлав става и в математиката. С такива дружески чувства би трябвало да са изпълнени и сърцата на всички, които са се заели да проучват за полза на човечеството същността и типологията на знаковете.

8 Между тях е и известният полски философ марксист Адам Шаф. Вж. Adam Schaff. *Wstęp do semantyki*. Warszawa 1960, с. 253 и по-специално схемата на видовете знакове на с. 256.

9 О moderní algebře (К. Drbohlav), с. 37 (в книгата: *Cesty moderní matematiky*, съставена от статии на К. Havlíček и др. Praha 1960 – *Malá moderní encyklopedie* 15).

Случи се така, че инженери автоматолози са пионерствували в същите джунгли на 'знака', в които работеха философите марксиста, в които изкарваха прехраната си и езиковедите. Сега се срещаме, а „радост от общото дело“ не виждаме. Вместо да викне весело „Добра среща“, Добрин Спасов обвинява в опит „да се заграби... неприкосновена философска собственост“¹⁰. Но в науката „неприкосновена собственост“ няма. Там практиката е всевластен господар. Тя безпощадно лишава от собственост лошите стопани – лишава ги от собственост в общ, а следователно и техен интерес. Днес практиката изисква „да механизираме“ знакопроизводството, конструират се все по-сложни и по-„умни“ знакопроизводителни машини. От философите се очаква, че ще обобщят натрупания вече опит, като коригират някои свои формулировки, защото тези формулировки, преставайки да бъдат вярно отражение на съвременната практика, престават да бъдат в съгласие и с основните положения на диалектическия материализъм. Не може да се твърди вече, че само хората могат да произвеждат знакове, когато това просто не е вярно!

Добрин Спасов не вярва, че „кибернетиката, машинните преводи и изобщо новите научни постижения... налагат да виждаме знаци и там, където не сме ги забелязвали“¹¹. Обяснението на „машинните преводи“, дадено от Спасов в първата негова статия, обяснение, според него, непредполагащо знакове, които „виреят и на чисто физическа почва“¹¹, не говори в полза на схващането му. Той правилно установява, че за кибернетиката (и за семиотиката, или семиологията, или знакованието) преводът се свежда към „механичното заместване на знаците от единия (език *Б. М. Ян.*) със знаци от другия“, което наистина е една чисто техническа проблема¹¹. Той обаче не забелязва, че кибернетиката, като решава принципно проблемата за машинния превод, фактически разкрива и начина, по който функционира самият човешки мозък при превеждането – оказва се, че дейността на поне една част от човешкия мозък (участващата в превеждането) напълно съвпада с „механичното заместване на знакове“. Рожба на нуждата от все по-широко използване на автомати машини в производствения процес, кибернетиката не се задоволява с констатацията, че само *част* от човешкия мозък функционира като „замествач на знакове“. За всеки, който днес има достатъчно познания по кибернетика, е безсъмнено, че *целият* мозък е „замествач на знакове“ – пристигат в него сигнали (знакове) и той ги замества с други сигнали (знакове). Това прави мозъкът. Нищо друго (ако не се брои „енергетичната (физическата)“ и „химическата (веществена-

10 В сп. *Език и литература*, XVI (1961), № 3, с. 59.

11 В сп. *Език и литература*, XVI (1961), № 3, с. 62.

та)“ му дейност – клетките на мозъка се хранят, отделят отпадъчни вещества, дишат“.

Това е крах на всяка попщина, тържество на материализма, и то на диалектическия (след малко ще стане ясно защо именно на диалектическия материализъм). Ако кибернетиката не беше потребна в империалистическите страни на военните, поповете там щяха да се опитат да я удушат още в люлката ѝ. Ние познавахме знаците само от общуването между хората, т. е., така да се каже, в *междумозъчното* пространство. Кибернетиката показва, че това, което знаем за знаците в междумозъчното пространство, важи и за пространството *вътре* в мозъчната материя – и там се движат знаци (сигнали). Затова сега за кибернетиката конструирането на пълен аналог на човешкия мозък като мислещ, т. е. знаковзаместваща апаратура е „чисто техническа проблема.“

В известната си бележка за механичното движение Фр. Енгелс обръща внимание, че същността на мисленето като вид движение на материята не се изчерпва, когато го сведем „към молекулярните и химическите движения в мозъка“, че молекулярните и химическите движения, съпътстващи в мозъка мисленето, именно *само съпътствуват* мисленето, без да са по същество самото мислене.¹² Едва сега, имайки пред вид успехите на техническата кибернетика в конструирането на електронни мислещи машини, можем да осъзнаем цялата дълбочина на посочената погоре Енгелсова бележка. Мисленето на електронното устройство съвсем не се съпътства от „молекулярните и химическите движения“, съпътстващи мисленето на мозъка, и все пак законите, по които мисли електронното устройство, са идентични със законите, на които се подчинява човешкото мозъчно мислене. Другояче казано, кибернетиката разкри несводимата към молекулярните и химическите движения същност на мисленето, за която говори Енгелс: *мисленето е вид движение (преобразуване) на сигнали*. Може да се твърди, че кибернетиката доказва съществуването на общо свойство за цялата материална действителност, позволяващо с всякакъв вид материя да се построи уред, който да наподобява с каквото искаме приближение устройството (а следователно и функционирането) на всеки друг уред, направен от всякакъв друг вид материя (като този друг уред може да бъде и човекът с наследствения му апарат и с мислещия му мозък). И това тържество на материализма (диалектическия) над попщината, над всяка религия, за която човекът е „венец на боготворчеството“, „материя, облъхната от божествения дух“, беше под-

12 Вж. Фридрих Енгелс, *Диалектика природи*, ОГИЗ 1948, с. 199.

готвено по същество от характерната за семиотиката генерализация на понятието 'знак', генерализация, както се вижда, разкрила поразителни перспективи пред науките.

Тези перспективи ще се разкрият и пред Добрин Спасов, ако приеме да вижда понятието 'знак' в пълния му обем. Защото мислите на Спасов, станали достояние на читателите чрез посочените две статии, иначе са поучителни за езиковедите със своята трезвост и запазват валидността си и при разширеното тълкуване на 'знака'. С предлаганото от Спасов ново название на науката, която има за обект всички знакове, обаче не е наложително да се съгласяваме. Терминът „знакознание“ оставя впечатление, че обект на науката за знаковете е отделният, индивидуалният знак и че следователно тази наука ще се занимава с класификация на отделните знакове. В действителност, както показва досегашният опит в лингвистичните и общосемиотичните изследвания, истинският обект на науката за знаковете не е никога отделният знак, защото отделен знак, несвързан с други знакове, реално не може да съществува. Истински обект на науката за всички видове знакове са знаковите системи, езиците. Знакът е знак само доколкото е част от някаква знакова система (дали ще наричаме тази система 'език', 'код' или другояче, в случая не е много важно). Решим ли да се абстрахираме при изследването на един отделен знак от знаковата система, към която той принадлежи, знакът се превръща в не-знак, в материален обект, занимаващ физиката, химията или някоя друга наука. Не се ли разбира тази особеност на знаковете, не може да се оформи определен обект на семиотиката – тя наистина се превръща във всепоглъщащ агресор, защото за знак може да се използва и се използва фактически всяко явление, всеки предмет.

Ето защо, семиотиката или трябва да запази старото си название (по традиционни съображения), или пък трябва да получи ново название, с което се дава ясна представа, че неин обект са не отделните знакове, а съвкупностите от знакове, наричани 'езици' или 'кодове'. Струва ми се, че спокойно бихме могли да си служим например с термин като „кодология“, ако се примирим с мисълта, че и естествените човешки езици са кодове. Няма нищо странно и в евентуалното използване на термините „лингвистика“ и „езикознание“ със значение, разширено до степен да обхваща целия обект на семиотиката. И може би това решение за проблема за названието на науката, изследваща общото на всички видове знакове, е най-вероятно, защото с термина 'език' си служат напоследък не само езиковедите, а и автоматолозите, влагайки в него тъкмо съдържанието, което има обектът на

семиотиката. От друга страна, поетите, чрез изрази като „езикът на природата“, „бърборенето на поточето“ и подобни, отдавна са подготвили обществото да сметне за приемливо изпълването на споменатите „поетически волности“ с научно съдържание.

А ето как изглеждат някои от основните понятия на една такава 'лингвистика в широк смисъл на думата'. Разяснението трябва да започне с три понятия, които на пръв поглед имат малко нещо общо с езиците, но без които лингвистиката в широк смисъл на думата (семиотиката) не може да се изгради. Това са понятията 'вход', 'изход' и 'уред'¹³. Под 'вход' и 'изход' ще разбираме материални тела, свързани по такъв начин, че всяка промяна в състоянието на материалното тяло, наречено 'вход', предизвиква промяна в състоянието на материалното тяло, наречено 'изход'. 'Уред' наричаме съвкупността от поне един 'вход' и поне един 'изход'. Като пример за 'уред' ще използваме „електрическа инсталация, състояща се от сериен ключ с четири положения (0, 1, 2, 3) и полилей с три крушки (А, Б, В), които са свързани с ключа така, че при положение 0 не свети нито една крушка, при положение 1 свети крушката А, при положение 2 светят крушките Б и В, а при положение 3 светят всичките три крушки А, Б и В“. 'Вход' на този 'уред' е серийният ключ, а 'изход' – полилеят.

Под 'език' на един уред се разбира съвкупността от всички състояния, през които преминава 'изходът' на този уред, когато 'входът' му премине през всички възможни свои състояния.¹⁴ Съвкупността от всички състояния на 'входа', през които преминава той, когато 'изходът' преминава всички състояния, образувачи 'езика' на уреда, се нарича 'семантика на езика' на уреда. Всяко от състоянията на 'изхода' на уреда, принадлежащо към 'езика' на уреда, представлява 'изречение' от 'езика' на уреда. Състоянието на 'входа' на уреда, при което 'изходът' на уреда заема определено състояние, т. е. 'съобщава' определено изречение, е 'значение' на това 'изречение'. Казваме, че правим 'формално описание' на езика на един уред (или просто, че 'описваме' 'езика' на един уред), когато изработваме втори уред (ще го наричаме 'формализатор'), уред, различен от първия и такъв, че 'изходът' на първия уред да бъде 'вход' на втория. В такъв

13 Термините 'вход' и 'изход' са кибернетични термини, заети от електротехниката. Определенията им тук са взети от книгата на Н. Greniewski „*Elementy logiki indukcyjnej*“ (Warszawa 1955), с. 28–29. Срв. и У. Росс Эшби, *Введение в кибернетику*, Москва, 1959, с. 69 и 73.

14 С термина 'уред' тук се означава това, което в логиката (и кибернетиката) наричат 'непомнеща относително изолирана система от материални тела' (срв. у Н. Greniewski, пос. съч., с. 32: *Bez pamięciowy układ ciał materialnych względnie izolowany*, съкр. Buwi). Наистина хората са „помнещи“ уреди, та изглежда, че естествените човешки езици не отговарят точно на анализираният тук понятие 'език', но само изглежда така, защото за кибернетиката свойството 'памет' не е присъщо на уреда, а е израз на невъзможността да се наблюдава пълно уредът. Вж. за това У. Росс Эшби, пос. съч., с. 166 и сл.

случай под 'формално описание на езика на първия уред' разбираме 'езика на втория уред' (често вместо 'формално описание на езика на един уред' се казва 'метаезик на езика на уреда').

Как изглеждат въведените до тук понятия в нашия пример за уред (електрическият сериен ключ и полилея)? 'Изреченията', съставлящи 'езика' на този уред, са следните: 1) светенето само на крушката А; 2) светенето само на крушките Б и В; 3) светенето на всичките три крушки А, Б и В; 4) несветенето и на трите крушки. 'Значенията' на всяко от тези 'изречения' са следните съответно: 1) положение 1 на серийния ключ; 2) положение 2 на серийния ключ; 3) положение 3 на серийния ключ; 4) положение 0 на серийния ключ. Тези четири 'значения' образуват общо 'семантиката' на 'езика' на нашия уред.

Да си представим сега втори уред, който се състои от полилея и от апарат, конструиран така, че при светване само на крушката А от полилея отпечатва върху някакъв лист хартия буквата 'А', при светване само на крушките Б и В отпечатва буквосъчетанието 'БВ', при светването и на трите крушки отпечатва буквосъчетанието 'АБВ', а при загасването и на трите крушки нищо не отпечатва (по-точно би било да кажем, че отпечатва 'липса на букви' или 'шпация'). Ясно е, че листът хартия е 'изходът' на втория уред, отпечатъците върху листа, са 'състоянията' на този 'изход' или 'изреченията' на 'езика' на втория уред, които общо представляват 'формално описание' на 'езика' на първия уред (сериен ключ и полилея) или 'метаезик' на 'езика' на първия уред.

На един и същ 'език' можем да направим най-различни 'формални описания', но всички те ще бъдат 'езици' с една единствена 'семантика' – 'описвания език'. Ето например в таблицата освен въведеното по-горе 'формално описание' на 'езика' на уреда „ключ-полилей“ (означено в таблицата с „метаезик АБВшпация“) са показани и още две други 'формални описания' на същия 'език' (означени съответно с „метаезик АБГ“ и „метаезик 111“):

Метаезик	Изречения			
„АБВшпация“	А	БВ	АБВ	
„АБГ“	А	Б	Б	Г
„111“	1	11	111	

Всяко 'изречение' от тази таблица наричаме 'структура' на съответстващото му 'изречение' от описвания 'език'. Ясно е, че едно и също 'изречение' от някакъв описван език може да има различни 'структури' в различните си 'формални описания' ('метаезици'). Затова, когато се говори за 'структура' на някакво 'изре-

чение', винаги трябва да се съобщава към кое 'формално описание' (към кой 'метаезик') се отнася тази 'структура'.¹⁵

Трябва също да се припомни, че в дадено 'формално описание' една и съща 'структура' може да имат две и повече различни 'изречения' от описвания 'език'. Тогава казваме, че в даденото 'формално описание' съответните 'изречения' от описвания 'език' са представени 'обобщено' или 'класификационно', 'формализатора' можем да наречем и 'класификатор', а 'формалното описание' – и 'класификация'. Да си представим например някой 'формализатор' на нашия примерен уред (ключ-полилей), конструиран така, че както при светване само на лампите Б и В, така и при светване на всичките три лампи А, Б и В да отпечатва все една и съща буква Б, а при светване само на лампата А да отпечатва буквата А и при загасване на трите лампи да отпечатва Г. Полученото 'формално описание' (в таблицата дадено като метаезик „АБГ“) е 'класификация', защото в него на две 'изречения' от описвания 'език' отговаря една и съща 'структура'.

Класификационните формални описания имат много голямо значение и за науката, и за практиката. Достатъчно е да се посочи, че конструирането на автомат машинописец се свежда по същество до изработване на класификационно формално описание на звуковия човешки език, представящо всяко изречение от този език в неговата правописна буквена структура. И до най-последно време в опитите да се конструира такъв автомат е постигнат съвсем скромнен напредък.¹⁶ Във връзка с класификационните формални описания пред езикознанието стоят две задачи: 1) да се обяснят съществуващите класификационни формални описания (особено т. нар. „правописни системи“ и евентуално т. нар. „фонетични транскрипции“), за да се конструират автомати, заместващи човека в записването на човешкия говор, с перспектива да се осъществи автомат, превеждащ направо от един естествен звуков човешки език на друг естествен човешки език (звуков или писмен); 2) да се установят обективни критерии за доброкачествеността на правописните системи с оглед да се поставят на научни основи евентуалните правописни реформи.

За решаването на тези две задачи, естествено, ще се търсят различни и много пътища, но на успех може да се разчита само ако се

15 Сръ. О. С. Кулагина. Об одном способе определения грамматических понятий на базе теории множеств. *Проблемы кибернетики*, I (1958), с. 204. По-достъпно у И. И. Ревзин. Формальный и семантический анализ синтаксических связей в языке. *Применение логики в науке и технике*. [Москва 1960], с. 122–123. Само че Кулагина и Ревзин дефинират понятието 'структура', като използват термини изключително от теорията на множествата.

16 Вж. Интервюто с член-кореспондента на АН на СССР А. А. Харкевич, отпечатано във в. „Правда“ от 31. VII. 1961 г. (с. 4), в което се съобщава за конструиран автомат машинописец, записващ вярно всичко на всичко три думи („ноль“, „один“ и „стоп“), но от всякакъв диктуващ глас – мъжки или женски, силен или ослабен до шепот.

използват точни методи на изследване, без да се робува на езиковедските традиции, но и без да се скъсва връзката с тях. В досегашното изложение съзнателно бяха разглеждани само уреди, устройството на които ни е напълно познато. При това мълком се приемаше, че 'езиците' на тези уреди са съвсем бедни, толкова бедни, та всички 'изречения', образуващи тези 'езици', да може да се опишат по отделно заедно със 'значенията' им, т. е. да може да се приготвят абсолютно пълни речници за тези 'езици' (по-точно би било вместо 'речници' в случая да се говори за 'изреченийници'). Ето защо в описанията на тези 'езици' 'изречението' е атомарна (в етимологичния смисъл на думата, т. е. „неразложима“) единица. Тук от никакви 'думи', 'морфемии' или 'фонемии' и други подобни '-емии' не се чувствава нужда.

Такава нужда се появява, когато се заемем да описваме богатите естествени човешки езици. Тук количеството 'изречения' нараства до степен, изискваща качествено нов вид описание: абсолютно пълният, изчерпателен 'изреченийник' е *технически* невъзможен. Освен това устройството на 'уредата', чийто 'език' изследваме, т. е. на човека, не ни е напълно познато, та един абсолютно точен 'изреченийник' става и *теоретически* невъзможен. Така от една страна се стига до разлагане на 'изречението', а от друга до вероятно градиране на интереса към продуктите от това разлагане – много от термините на лингвистиката трудно се дефинират именно поради факта, че означаваните с тях явления се различават на вероятно-статистическа, а не на традиционно логическа основа. Например терминът 'корен' означава „морфема, срещана рядко в сравнение с морфемите, които наричаме 'афиксални'“. Традиционно логически „видови отличия“, различни за 'корена' и за 'афикса', не може да се намерят.

Към казаното по-горе се прибавя и необходимостта звуковите човешки езици да се изследват не пряко, а чрез техни писмени преводи, които по същество са 'класификационни формални описания' на звуковите езици, т. е. скриват от изследвача истинското многообразие на звуковите езици. Осъзнаването на писмената и звуковата „форма“ на „един“ език като два отделни езика (от което следва, че когато „четем“, ние фактически „превеждаме“ от писмен на звуков език, а когато „записваме“ говор, ние фактически „превеждаме“ от звуков на писмен език) крие огромни и извънредно благоприятни перспективи за уточняването на лингвистичните понятия, особено като се има пред вид, че понятието „превод“ има удобно съответствие в лицето на математическото понятие „преобразование (трансформация)“.

Да видим как изглеждат понятията на традиционната лингвистика в светлината на казаното до тук. Понятията на лингвистиката в широк смисъл, въведени до тук, естествено, функционират и в традиционната лингвистика, т. е. лингвистиката на естествените човешки езици, само че не винаги начинът, по който функционират, е ясен за всички езиковеди, та от време на време ще се налага да се говори и за тях. Основното внимание обаче ще трябва да се отдели за тези понятия на традиционната лингвистика, от които в лингвистиката в широк смисъл не се чувствава нужда.

Ще въведем най-напред термина 'израз'. На този термин, който е най-общият възможен термин на лингвистиката, няма да имаме дефиниция, както няма дефиниция например терминът 'множество' в математиката. Ще изброим само някои видове изрази: всяко 'изречение' е 'израз', всяка 'част от изречение' е 'израз', всяко 'съчетание от изречения' е 'израз'. Лингвистиката се занимава с това да класифицира 'изразите', т. е. тя може да бъде третирана като 'уред класификатор' на 'изразите'. Бихме могли да си служим и с термина 'знак' или с термина 'сигнал' вместо с термина 'израз', но съществува навик, когато се говори за човешките езици (естествени и изкуствени), да се използва терминът 'израз', особено пък когато имаме пред вид обект, подлежащ на анализ. Освен това, както отбелязва и Добрин Спасов¹⁷, терминът 'израз' подсказва ненаблюдаемост на изразяването (без обаче ненаблюдаемостта да означава нематериалност).

Първата класификация на 'изразите', без която лингвистиката е немислима, разделя 'изразите' на 'прости' ('неразложими', 'атомарни', 'елементарни') и 'сложни'. За един 'израз' не може да се каже нито че е 'прост', нито че е 'сложен', ако не определим уреда, с помощта на който преценяваме 'израза'. Струва ни се, че няма нищо по-просто от мастилена точица върху хартия, но погледнем ли тази „проста“ точица под микроскоп, ще се уверим веднага, че тя съвсем не е „проста“ за въоръженото с микроскоп човешко око. За слуха един прост музикален тон (без обертонове) е „прост“, но за тъпанчето на ухото този „прост“ тон представлява „сложна“ съвкупност от движения. До сега, като говорехме за 'състояния' на 'входа' или 'изхода' на един 'уред', ние мълчаливо приемахме, че преминаването на 'входа' или 'изхода' на 'уред' от едно в друго 'състояние' няма измерение във времето, т. е. не трае. За да стане ясно обаче каква е разликата между 'простите' и 'сложните' за един уред 'изрази', трябва да се вземе пред вид *времето*, което е необходимо на един 'уред', за да мине той от едно състояние в друго, т. е. *инертността* на входа и на изхода на уреда.

¹⁷ В сп. *Език и литература*, XVI (1961), № 4, с. 59–60.

Всеки 'израз' (който е факт, съществуващ независимо от 'входа' на уреда) въздействува върху 'входа' на даден 'уред' известно време. Ако през това време състоянието на 'входа' на 'уред' се измени само веднъж и в следствие на това състоянието на 'изхода' на 'уред' също се измени само веднъж, казваме, че 'изразът' е 'прост' за този 'уред'. Ако ли пък през това време състоянието на 'входа' на 'уред' се измени повече от един път, казваме, че 'изразът' е 'сложен' за този 'уред'. Тъй като всяко различно състояние на 'изхода' на 'уред' е 'изречение' от 'езика' на 'уред', можем да кажем, че всеки 'израз', който е 'прост' за даден 'уред', се превежда на 'езика' на този 'уред' с едно 'изречение', а всеки 'израз', който е 'сложен' за даден 'уред', се превежда на 'езика' на този 'уред' с повече от едно 'изречение'. Както читателят се е досетил, тук стават по-ясни основанията 'изреченията', представляващи 'формални описания' на 'изреченията' от един описван 'език', да се наричат 'структури' – 'простият' израз има 'проста структура', т. е. *едно* 'изречение' му съответствува на 'изхода' на уреда, а 'сложният' израз има 'сложна структура', т. е. на 'изхода' на уреда му съответствуват *повече от едно* 'изречение'. Тук обаче изпъква и едно привидно противоречие в използването на термина 'изречение' – по-рано под 'структура' се разбираше винаги *едно* 'изречение', а сега 'структурата' на 'сложния израз' се оказва 'съчетание от изречения'. Причината за това „противоречие“ се крие във факта, че по-рано ние се абстрахирахме от процеса, по който е образувано 'изречението', представляващо 'структура' на 'изречение' от описвания 'език', като вземахме пред вид само получения резултат, защото се абстрахирахме от „времето“, а тук разглеждаме операцията, чрез която се получава 'структурата' на 'сложния израз', така, както тя протича във времето, и само при такова разглеждане можем да различим 'изречението' от 'поредната изречения'. Крайният резултат от преминаването на 'уред' през няколко състояния е *едно* състояние, т. е. пак *едно* 'изречение' (макар че уредът е стигнал до него, като е минал през няколко други състояния, на които са съответствували други 'изречения'). Математиците биха казали поради това, че множеството на 'изреченията' е *группоид*¹⁸.

Ще се опитам с анализ на 'изречения' от дадената по-горе таблица да поясня мисълта си. Да кажем, че светват и трите лампи А, Б и В от нашия примерен уред „ключ-полилей“. Да си представим, че уредът формализатор, който трябва да регистрира светването на лампите, е нагласен да превежда на езика „111“. Според таблицата той трябва да отпечата 'изречението' „111“. Начинът, по

18 K. Drbohlav, пос. съч., с. 37–38.

който ще се стигне до този отпечатък обаче, в таблицата не е посочен. Формализаторът може да разполага само с един светочувствителен елемент, който да се насочва последователно към всяка от лампите. В такъв случай той ще отпечата най-напред „1“ и по този начин ще съобщи едно 'изречение'. След това, установявайки светенето на втората лампа, ще прибави към първата единица втора, та ще се получи второ 'изречение' – „11“, и най-сетне ще добави към двете единици още една, чрез което 'изречението' „11“ ще се трансформира в „111“. Очевидно за така конструирания формализатор светенето на трите лампи е 'сложен израз' със 'структура', състояща се от три 'изречения'. Ако ли пък формализаторът има 'вход', състоящ се от три светлочувствителни елемента, постоянно насочени към лампите, и задействването на тези три елемента при светването на лампите включва печатащо устройство, отпечатващо с един удар „111“, за такъв формализатор светенето на трите лампи е 'прост израз' със 'структура', съдържаща само едно 'изречение'. Следователно по резултата „111“ не може да се съди дали той е 'прост' или е 'сложен' спрямо формализатора. Ако обаче формализаторът е така конструиран, че всеки преход на 'изхода' му от едно състояние в друго да се регистрира с някакъв знак, този знак (наричат го „демаркационен знак“) прави явна в резултата 'сложната структура' на описвания 'израз'. Така, ако в горния пример преминаването на формализатора се регистрира с отпечатването на запетая, в първия случай ще имаме „1, 1, 1“ – 'сложна структура', а във втория ще стои „111“ – 'проста структура'.

В естествените човешки езици демаркационни знакове има – в звуковия език демаркационен знак е *паузата*, а в писмените печатни езици (на европейските народи) има даже два вида демаркационни знакове: *шпацията* (междусловно празно поле) и *междубуквието* (празно поле между буквите). Обикновено за демаркационните знакове в езикознанието малко се говори и често се забравя, че те са най-добрите, макар и мълчаливи помощници на лингвиста в анализа на 'изразите'. Понякога, поради това, че се забравя тяхната роля, между лингвистите се водят дълги и безплодни спорове.

Един от тези спорове – за „основната единица“ на езика (има се пред вид естественият звуков човешки език) – беше подет отново в статията на К. Попов „По въпроса за знаковата природа на езика“, отпечатана в тазгодишната кн. 4 на сп. „Език и литература“. К. Попов твърди, че „основна единица на езика“ е думата, но не уточнява какво разбира под 'дума' и какво под 'основна единица на езика'. Не е ясно също какво съдържание влага Попов в

термина 'самостоятелна езикова единица'. За да се избягнат недо-
разумения, аз ще уточня тези термини.

Под 'самостоятелна езикова единица' можем да разбираме две
различни неща: 1) в звуков език – израз, който може да функцио-
нира като изречение, т. е. можем да го започнем след пауза и след
изговарянето му да последва пак пауза (разбира се, когато не си
поставяме за цел да го наблюдаваме като лингвисти; като обект
на лингвистично наблюдение можем да изговорим и оградим с
паузи и сричка, и морфема, и отделен звук!); ако така разбираме
термина 'самостоятелна езикова единица', служебните думи и
енклитиките местоимения не са 'думи'; 2) в писмен език – израз,
ограден с шпации; при такова определение на термина 'самостоя-
телна езикова единица' всичко е в ред, защото и терминът 'дума'
фактически се определя по същия начин, но Попов едва ли ще се
съгласи с такова тълкуване на термина „самостоятелна езикова
единица“. Освен това аз твърдя, че морфемата е „*основна* единица
на езика“, а не че е „*самостоятелна* езикова единица“. Под „ос-
новна единица на езика“ аз разбирам „прост, атомарен израз“,
„минимално съобщение“.¹⁹ Ние постоянно изграждаме нови думи
от морфемите, но нови морфемите не създаваме – няма от какво да ги
правим.

19 За понятието 'морфема' вж. Консултацията „Морфема, семема, морфа, аломорфа“ в сп.
Език и литература, XVI (1961), № 4, с. 66–67.